

О.В. БУДЯКОВ

ЗАНЕПАД ТА ЛІКВІДАЦІЯ ЕСЕРІВСЬКИХ ПАРТІЙ ПІВДНЯ УКРАЇНИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1920-Х РОКІВ.

В статті, на підставі переважно архівних джерел зроблена спроба аналізу занепаду та подальшого зникнення есерівських партій Півдня України. Окреслені головні ліквідаційні заходи більшовиків у боротьбі з політичною опозицією в період становлення тоталітарної системи.

Ключові слова: *ранній тоталітаризм, есерівські організації, більшовицька партія.*

Історія діяльності політичних рухів періоду становлення тоталітарної системи має вагоме теоретико-прикладне значення, привертаючи увагу науковців. Розвиток демократичного суспільства, становлення України як правової держави, передбачає наявність політичних партій, що відображають інтереси й потреби максимально більшого числа громадян. Вивчення досвіду діяльності українських партій особливо актуально для нас сьогодні, коли в період вирішення гострих внутрішньополітичних протиріч, саме ідейний і політичний плюралізм є одним із гарантів подальшого становлення громадянського суспільства в Україні.

Метою даної статті є аналіз кризи та подальшого зникнення есерівських партій Півдня України, внаслідок ліквідаційної політики більшовицької партії по відношенню до своїх політичних опонентів в період раннього тоталітаризму.

Історики радянського періоду через ідеологічний тиск не могли підійти до вказаної теми об'єктивно, роблячи наголос на остаточній перемозі більшовиків та марксистської ідеології. Здобуття Україною незалежності призвело до значної активізації науковців у вивченні окресленого питання. Значним внеском в розробку проблем, пов'язаних з темою статті внесли праці М. Шитюка [1], О. Бриндака [2]. В них аналізуються ліквідаційні процеси більшовицької партії щодо опозиційних сил як в країні в цілому, так і на регіональному рівні. Проблеми становлення монопартійної

системи в період раннього тоталітаризму на Півдні України розглядає в своїй монографії науковець І. Ніколаєв [3]. Втім, незважаючи на наявність значної кількості опублікованих праць, в українській історіографії існує потреба комплексного дослідження періоду раннього тоталітаризму, вивчення різноманітних аспектів проблематики.

Ключовим об'єктом переслідування, після перемоги більшовиків в громадянській війні, стали різноманітні партії й організації есерів. У 1920 році в Україні діяло кілька есерівських партій: партія правих есерів (ПСР), група «Народ», партія лівих есерів (ПЛСР). На думку офіційної влади, саме праві есери виявили найбільшу активність в області партійної реорганізації, виступаючи ініціаторами об'єднання всіх партій есерівського напрямку.

Партія соціалістів-революціонерів, утворилась на базі народницьких гуртків 70-80 рр. XIX ст., та мала достатньо розвинуту організаційну структуру на Півдні України. У 1917 році, деякий час міська управа Миколаєва очолювалась есером В. Костенко, есери склали три чверті її депутатського корпусу. Загальна кількість членів Миколаївської есерівської організації на той період досягала 3 тисяч. Головною соціальною базою партії виступали селяни та пролетаріат. Основна мета партії – утворення демократичної республіки і рівний розподіл землі.

За підсумками виборчої кампанії весни 1920 року, до місцевої ради Миколаєва знову потрапили представники есерів. Втім,

вони майже відразу були виключені з її складу за те, що втрималися при голосуванні за обрання В. Леніна почесним членом президії ради [4].

Діяльністю есерів на Півдні України керувало Крайове південне бюро (Крайовий обком), що знаходився в Одесі. В підпорядкуванні Одеського есерівського обкому знаходились Одеська, Подільська та Миколаївська губернії. Активісти партії і члени Крайового обкому знаходились під постійним владним пресингом. Член Бюро 1921-22 років, колишній делегат Всеросійських установчих зборів, М. Агабеков неодноразово потрапляв до каральних органів. Слюсар Одеських залізничних майстерень, у 1919-20 роках голова профспілки залізничників Одеси, есер С. Панов за організацію страйків та агітацію просидів у в'язниці з травня 1920 по липень 1922 року. За рішенням Губревтрибуналу позбавлення волі було змінено на заслання до Туркестану [5].

Демократичний потенціал нової економічної політики дещо активізував діяльність есерів. Вони зуміли в Одесі відкрити свій клуб на вулиці Петра Великого 12, який існував на протязі 1920 року. Але, через брак сил, коштів та напівлегальне становище місцевий комітет ПСР на виборах до рад (взимку 1921 року) виступив в єдиному блоці з меншовиками, підтримавши їх кандидатури. Взамін меншовики допомогли есерам з друком – надали шрифти, папір, фарбу, завдяки чому вдалося випустити кілька бюлетенів «Знамя труда», газет «Революционная мысль», та листівок [6].

Після судового процесу над есерівськими вождями та активними членами ПСР, влітку 1922 року партія есерів продовжувала свою діяльність підпільно, не зважаючи на безперервні труднощі, пов'язані з переслідуванням есерів НК.

Організуючи ліквідаційну кампанію, ЦК РКП(б) розсилав губкомам спеціальні циркуляри щодо боротьби з антирадянськими партіями. Членам цих партій заборонялися публічні лекції, їх «відсіювали» при прийомі на роботу, до вузів, вони перебували під наглядом НК-ДПУ, виключалися з профспілок, кооперативів, трестів. Циркуляри вимагали вносити розколи в партійні ряди, діяти через

низові організації, змушувати колишніх рядових членів та керівників виступати в пресі, публічно звинувачуючи партію есерів в «контрреволюційній діяльності».

У 1920 – на початку 1921 років політичні репресії проти правих есерів увійшли в повсякденну практику керівництва КП(б)У, хоча існування в Україні цієї опозиційної партії вже ніяк не загрожувало радянській владі. Закритий лист ЦК КП(б)У №4 (вересень – жовтень 1921) з грифом «цілком таємно», що містив звіт про стан економічного та політичного життя в Україні, у розділі «Діяльність та стан політичних партій в Україні», стосовно правих есерів повідомляв, що діяльність цієї партії спрямована на агітаційну роботу в селах України та у робочих колективах на заводах.[7]

В таємній телеграмі за підписами заступника голови Таємного оперативного управління, представника ДПУ – Г. Ягоди, та голови Таємного відділу ДПУ – Т. Самсонова, всім губвідділам ДПУ «пропонувалося систематично через кожні два – три тижні в залежності від ситуації обов'язково проводити операції надалі до кінця цього 1922 року», а також за згодою з Губкомами посилити агіткампанії проти есерів, керуючись по цьому питанню напрямками центральної преси» [8].

Крім цих документів таємних органів, цілком офіційно на XII Всеросійській конференції РКП(б) в серпні 1922 р. було прийнято спеціальну резолюцію «Про антирадянські партії і течії», де зазначалося, що супротивники ще не «розчавлені», але, застосовуючи правильну тактику, РКП(б) зможе в найкоротший строк остаточно ліквідувати опозиційні партії, «як політичний фактор». Вищезазначена тактика повинна була полягати в умілому поєднанні партійної роботи з репресивними засобами, від яких вирішено не відмовлятися, оскільки вони «продиктовані революційною доцільністю»[9].

Керуючись Резолюцією вищезазначеної конференції, а також таємними розпорядженнями, органи ДПУ продовжували діяти в напрямку ліквідації партії правих соціалістів-революціонерів, поєднуючи агітаційні та репресивні заходи. У вересні 1922 року були заарештовані учасники Всеукраїнської Ради есерів, а

також майже вся Київська організація правих есерів. Всеукраїнський комітет припинив своє існування. В Одесі було позбавлено волі 30 членів ПСР.

Керівним центром всіх есерівських організацій Правобережжя в 1922 році залишалася Одеса. Це пояснюється перебуванням у місті Південного крайового бюро Всеукраїнського комітету партії. Крім того, організація вміло проводила підпільну роботу, в першу чергу, серед робочої молоді, у той час як інші аналогічні есерівські групи України, крім Харкова, практично ліквідовані [10].

На початку 1923 року, Одеській організації есерів вдалося створити організаційну мережу не тільки на підприємствах міста, а навіть в частинах Червоної армії. 8 березня 1923 Південне крайове бюро розповсюджує листівку, в якій закликає робітників, селян та червоноармійців до повалення більшовицької влади, як зрадницької по відношенню до інтересів народу [11].

Така активність не могла пройти повз увагу чекістів. В ніч з 12 на 13 квітня 1923 року в Одесі та Миколаєві була проведена масштабна операція по затриманню членів партії есерів. Заарештовано 50 чоловік, серед яких опинився весь керівний склад Південного крайового бюро в кількості 7 осіб (Голод, Скрипниченко, Янкелевич, Моїсей та Ганна Павлоцькі, Преображенський, Попов). Втім, ліквідувати підпільну друкарню не вдалося. Для виявлення її місцерозташування, співробітники ДПУ завербували двох ув'язнених членів Бюро (Скрипниченко та Янкелевича), за допомогою яких вдалося встановити, що в Одесі існують основна та резервна друкарні, друкуючи літературу не тільки для Одеської, а й Харківської організації есерів. Завдяки вжитим заходам обидві друкарні закриті [12].

В подальшому, Скрипниченко з Янкелевичем були використані для ідейної дискредитації партії. За їх підписом більшовицька преса надрукувала заклик про визнання Радянської влади базою всього світового пролетарського руху, а тактику есерів – контрреволюційною, через що прийнято рішення про розпуск Одеської організації. Після чого вони були випущені з в'язниці разом з іншими підписантами з

числа затриманих есерів. Інші 5 членів Крайового бюро з подібною позицією не погодились. За що були вислані з України до Туркестану з формулюванням «явні та непримиримі вороги Радянської влади» [13].

У цю ж ніч, з 12 на 13 квітня 1923 року за розпорядженням Одеського Губвідділа Держполітуправління по ліквідації Миколаївської організації ПСР заарештовано 32 місцевих есера.

Арештовані члени ПСР, по аналогії з Одеськими однопартійцями, кількістю 28-ми осіб, написали покаєнні заяви, підкреслюючи свою лояльність і визнання радянської влади. Крім того, надіслали вітальну телеграму XII З'їзду ВКП(б), як «головному та єдиному захиснику інтересів пролетаріату» [14]. Утративши зв'язок із центром, групи есерів Миколаєва не вживали спроб відновити активну діяльність.

У зв'язку з арештами членів організації ПСР, робота окремих членів опозиційних угруповань зовсім завмерла. Острах арештів змусив її частину піти в більш глибоке підпілля, інших припинити навіть випадкові зустрічі між собою.

Звичайно, після таких відчутних каральних заходів організація виявилась на межі зникнення. Втім, її роботу вдалося на деякий час відновити. Актив Одеської організації об'єднаних есерів нараховував, за даними ДПУ, 20 осіб. До тимчасового керівного комітету входили найбільш авторитетні члени місцевої групи – Шелонін, Рудов, Шварцман, Чернов, Кулик. Гудван. Головна увага організації була направлена на внутрішньо-партійну роботу по укріпленню її лав [15].

Вживалися спроби подальшого нелегального видання друкованих матеріалів та різної агітаційно-пропагандистської літератури. Так, у серпні 1923 року, в Одесі залишки Південного крайового бюро правих есерів користуючись машинкою для друку документації малим та середнім тиражем запланувало випуск серії листівок та бюлетенів. Завдяки агентурним повідомленням ротатор та надрукований тираж продукції були вилучені співробітниками ДПУ [16].

У зв'язку з перевиборами 1924 року в Миколаївську Міськраду, серед правих есерів намітилося деяке пожвавлення. Більше того, окремі партійці планували

виставити власні списки. Але, на думку есерівського активіста Соколова, даний захід не дасть результату й у момент виборів члени антирадянських груп стушувалися, нічим себе не проявивши. Єдиним епізодом стало висування кандидатури есера Асіолова за списком робітників заводу імені «Марті», але, з огляду на неминучість провалу, він згодом взяв самовідвід.

У Миколаївському окрузі в другій половині 1924 - початку 1925 років також не спостерігалось проведення активної роботи серед есерів. Виключенням став виступ лівого есера Хромейко в селі Горожене на загальних зборах селян з неохваленням політики про стан села та земельну політику держави. Але, підтримки серед селян через погану поінформованість оратора в цьому питанні, його позиція не отримала [17].

На кінець 1925 року в Миколаївському ДПУ знаходилось на обліку 35 чоловік, що були членами ПСР, з них 10 працюючих на підприємствах, інші були робітниками-одинаками й безробітними. Із часу останньої ліквідації цієї організації у квітні 1925 року, їхня діяльність активно не проявлялася, переважали настрої про вхідження до компартії. Ніякого зв'язку із Центром установлено не було й періодичні видання есерів до Миколаїва не надходили.

Але разом з тим, тривала робота з організації загальногубернського з'їзду колишніх есерів. А у Миколаївському районі Районний з'їзд комуністичної партії (більшовиків) проходив під сильним тиском групи безпартійних з різко вираженими есерівськими настроями на чолі яких стояв Задорожний. ОДПУ на це відповіло посиленням внутрішнього спостереження за політично неблагонадійними особами [18].

Внаслідок означеної кампанії авторитет ПСР був зведений нанівець. Загнана в глибоке підпілля партія поступово вгасала. Максимум, що могли дозволити собі

партійні кружки це випускати час від часу рукописні листівки й прокламації – друкований верстат дістати було неможливо. Остаточо залишки організації розгромлені в 1925 році після арешту Центрального Бюро ПСР. Після чого, без натяків на демократизм, влада розправилася на місцях з поодинокими есерами, про що свідчать матеріали засідань комісій по боротьбі з антирадянськими партіями при Одеському і Миколаївському КП(б)У. В Миколаєві, наприклад, слідом за арештами активістів есерівської партії були звільнені з роботи ті, хто їм співчував. У 1930-ті роки вони були репресовані, багатьох з них розстріляно.

Завдяки проведеним заходам більшовикам вдалося припинити існування однієї з найбільших російських соціалістичних партій, яка ще 8 років тому нараховувала біля мільйона членів у своїх рядах, мала відчутну підтримку на Півдні України, а на виборах у Всеросійські Установчі збори збирала близько 20 млн. голосів [19].

Таким чином, необхідно відзначити, що найбільш послідовними своїми супротивниками правляча партія вважала членів опозиційних партій і організацій. Особливу тривогу режиму викликав вплив на населення партій соціалістичної орієнтації. Незважаючи на демократичний потенціал НЕПу, органи ЧК-ДПУ застосовували весь арсенал коштів для встановлення режиму однопартійності, що призвело до зникнення в середині 1920-х років політичних конкурентів більшовиків. Рядові члени опозиційних партій, як правило, переходили в ряди РКП(б), а їхні лідери були вислані, або арештовані в ході політичної боротьби. Розгром опозиційних партій у підсумку призведе не тільки до формування тоталітарного суспільства, але й затвердить практику політичного терору і проти членів компартії, що нібито порушують її «генеральну лінію».

Список використаних джерел та літератури:

1. Шитюк М. М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20- 50-ті роки ХХ ст./ Микола Миколайович Шитюк – К.: Геліон, 2001. – С. 183-195.
2. Бриндак О. Ліквідація більшовиками політичної опозиції та встановлення однопартійної системи в Україні в 20-ті роки ХХ століття / Олег Бриндак. – Одеса: Астропринт, 1998. – 182 с.

3. Николаев И.Е. Страницы социально-политической истории Украины в 20-40-е годы XX ст. / Игорь Евгеньевич Николаев – Германия. Саарбрюккен.- LAP LAMBERT Academic Publishing.- 2012.- С. 14-78.
4. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX-XX ст. Історичні нариси. - К.: Наукова думка, 2002. - С. 272.
5. Реабілітовані історією. Одеська область. Книга 1.- К.: Світогляд, 2011. – С. 45.
6. Реабілітовані історією. Одеська область. Книга 1.- К.:Світогляд, 2011. – С. 46.
7. Державний архів Миколаївської області (далі - ДАМО). - Ф.1. - Оп.1. - Спр. 158. - Арк. 103-105.
8. Партия Социалистов-Революционеров. Документы и материалы. 1917-1925. М.: РОССПЭН, 2000. – С. 959.
9. Ченцов В. В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки. / Віктор Васильович Ченцов. -Тернопіль: Збруч, 2000. – С. 326.
10. Бриндак О. Вказана праця. - С. 129.
11. Державний архів Одеської області (далі ДАОО).- Ф.3.- Оп. 1.- Спр. 605.- Арк. 62.
12. ДАОО.- Ф.3.- Оп. 1.- Спр. 605.- Арк. 64.
13. ДАОО.- Ф.3.- Оп. 1.- Спр. 605.- Арк. 66.
14. ДАМО .- Ф.1. - Оп.1. - Спр. 158. - Арк. 27-28.
15. ДАОО.- Ф.3.- Оп. 1.- Спр. 605.- Арк. 71.
16. ДАОО.- Ф.3.- Оп. 1.- Спр. 605.- Арк. 72.
17. ДАМО .- Ф.1. - Оп.1. - Спр. 158. - Арк. 94.
18. ДАМО .- Ф.1. - Оп.1. - Спр. 158. - Арк. 44-46.
19. Павлов Д. Б. Большевистская диктатура против социалистов и анархистов 1917 - сер. 1950-х годов. / Д.Б. Павлов. - М.- 1999. – С. 214.

О.В. БУДЯКОВ

УПАДОК И ЛИКВИДАЦИЯ ЭСЕРОВСКИХ ПАРТИЙ ЮГА УКРАИНЫ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ 1920-Х ГОДОВ.

В статье, на основе преимущественно архивных источников предпринята попытка анализа упадка и дальнейшего исчезновения эсеровских партий Юга Украины. Выделены основные ликвидационные мероприятия большевиков в борьбе с политической оппозицией в период становления тоталитарной системы.

Ключевые слова: *ранний тоталитаризм, эсеровские организации, большевистская партия.*

O.V. BUDYAKOV

THE DECLINE AND LIQUIDATION OF SOCIALISTS- REVOLUTIONARIES ' PARTIES OF THE SOUTH OF UKRAINE IN THE FIRST HALF OF THE 1920-IES.

Abstract: In this article, on the basis of mainly archival sources made the truck analysis of the decline and further disappearance of socialists-revolutionaries ' parties of the Southern Ukraine. Highlighted the main preparatory activities of the Bolsheviks in the fight against the political opposition during the period of formation of the totalitarian system.

Key words: Early totalitarianism, эсеровские organization, the Bolshevik party.